

Zaven Biberyan'ın Eserleri

Lıgırdadzı [Sürtük]

Roman, Ermenice, 1959, İstanbul

Türkçe çevirisi: *Yalnızlar*

Öncü Kitabevi, Nisan 1966, İstanbul

Payel Yayınları, Nisan 1966, İstanbul

Aras Yayıncılık, Şubat 2016 (4. baskı), İstanbul

Dzovı [Deniz]

Öykü, Ermenice, 1961, İstanbul [Aras'ın yayın programında]

Angudi Siraharner [Meteliksiz Âşıklar]

Roman, Ermenice, 1962, İstanbul

Mırçünneru Verçaluyısı [Karıncaların Günbatımı]

Roman, Ermenice, 1984, İstanbul

Ermenice tekrar baskısı: Aras Yayıncılık, Ekim 2007, İstanbul

Türkçe çevirisi: *Babam Aşkale'ye Gitmedi*

Aras Yayıncılık, Mart 2013 (4. baskı), İstanbul

Türkçeye Başlıca Çevirileri

[Fransızcadan] *Ana*, Gorki / *Sanayi Kralı*, Upton Sinclair /

Ay Vadisi, Jack London / *Cinayet Şirketi*, Jack London /

Köylüler, Balzac.

[Ermeniceden] *Balkan Harbi Tarihi*, Aram Andonyan,

Aras Yayıncılık, Ekim 2002 (2. baskı), İstanbul

CALOUSTE GULBENKIAN
FOUNDATION

Calouste Gulbenkian Vakfı'nın
desteğiyle yayımlanmıştır.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Zaven Biberyan'ın 1962'de *Marmara* gazetesi
matbaasında basılmış *Angudi Siraharner* (Meteliksiz Âşıklar)
adlı eserinin Türkçe çevirisidir.

Ermenice orijinal metinde yazarın kullandığı Türkçe kelimeler
italik olarak yazıldı. Dipnotlar tarafımızca eklendi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu*
(Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın
Türkçe Sorunları Kılavuzu'ndan (Metis Yay.)
yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

METELİKSİZ ÂŞIKLAR

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdıvyalı Palas 231/Z.
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - UÇU 185

Meteliksiz Âşıklar
Zaven Biberyan
Angudi Siraharner

Çeviri
Natali Bağdat

Yayına Hazırlayan
Sosi Dolanoğlu

Kapak Fotoğrafı
Mario De Biasi

(Sahilde öpüşüp sarılan kadın ve erkek, Ravenna, 1958
Archivio Mario De Biasi distribuito da Mondadori Portfolio)

Kapak Tasarımı
Aret Gıdır

© Aras Yayıncılık, 2017
ISBN 9786055753931

Baskı ve Cilt
Sena Ofset, 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

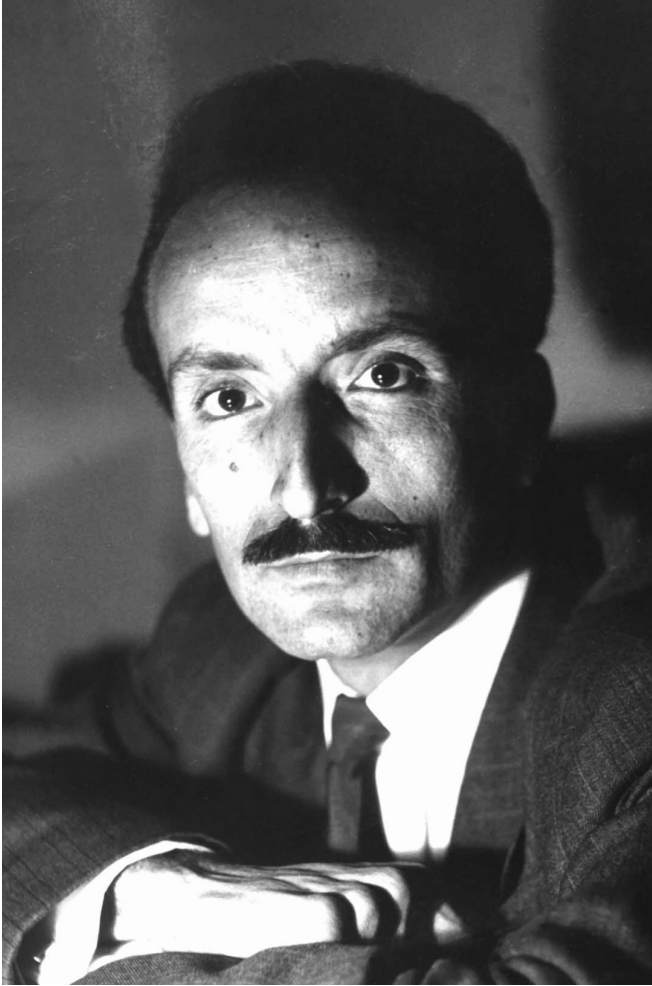
Haziran 2017, İstanbul

METELİKSİZ ÂŞIKLAR

ZAVEN BİBERYAN

ERMENİCEDEN ÇEVİREN
NATALİ BAĞDAT

Fotograf: Ara Güler

Zaven Biberyan
(1921 - 1984)

Zaven Biberyan

1921'de İstanbul Kadıköy'de doğdu. Kadıköy Aramyan-Uncuyan ve Dibar Gırtaran (Sultanyan) Ermeni ilkokulları, Saint Joseph Lisesi ve İstanbul Ticari İlimler Akademisi'nde öğrenim gördü.

1941'de Yirmi Sınıf (Kura) asker toplanırken, o da aske-re alındı ve Nafia hizmetine verildi. Akhisar'da kendisi gi-bi Nafia askeri olan *Jamanak* [Zaman] gazetesi yöneticilerin-den Ara Koçunyan'la tanıştı. Üç buçuk yıl süren askerlik dönüşü *Jamanak* gazetesinde yayımlanan "Krisdoneutyan vağhcanı" [Hıristiyanlığın Sonu] adlı yazı dizisi büyük gürültü kopardı, dizinin yayını durduruldu. *Nor lur* [Yeni Haber] ve *Nor or* [Yeni Gün] gazetelerinde, daha sonra da *Jamanak* gaze-tesi yayın kurulunda görev aldı. Sosyalist düşüncelerinden dolayı gelen baskılar sonucu gazeteden ayrılmak zorunda kaldı. 1946'da Ermeni aleyhtarı bazı tutum ve yayınlara karşı *Nor lur* gazetesindeki "Al gı pave..." [Artık Yeter] baş-lıklı yazısından dolayı kovuşturmaya uğrayıp hapis yatan, daha sonra bulunduğu işlerden de baskılar sonucu ayrılmak zorunda kalan Biberyan, sonunda ülkeyi terk etmeye karar verip 1949'da Beyrut'a gitti. Orada gazetecilik mesleğini, Ermenice yayımlanan *Zartonk* [Uyanış] ve *Ararat*'ın yazı işle-rinde görev alarak sürdürdü; Halep ve Paris'teki bazı dergi ve gazetelerde de makaleleri yayımlandı. Siyasi durumun iyileştiğini düşünerek, yaşamını güç koşullarda sürdürdü-ğü Beyrut'tan ayrılıp 1953'te İstanbul'a döndü. Seta Hı-

dıryan ile evlendi, bir kız çocukları oldu. Bir süre Osmanlı Bankası'nda çalıştı. 27 Mayıs 1960 darbesini izleyen günlerde *Marmara* gazetesinde politika yazarı olarak görev yaptı. 1964'te yayımlamaya başladığı *Nor tar* [Yeni Yüzyıl] adlı siyasi ve edebi dergi maddi sıkıntılar nedeniyle kapandı. 1960'lı yılların sonunda Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin redaksiyon kurulunda yer aldı.

Türkiye İşçi Partisi'nden (TİP) 1965 genel seçimlerinde İstanbul milletvekili adayı oldu ancak milletvekili seçilemedi. 1968 yerel seçimlerinde ise aynı partiden İstanbul Belediye Meclisi üyeliğine seçildi ve başkan yardımcılığı yaptı.

Biberyan yazarlık yaşamına Ermenice yazdığı öykülerle başladı. İlk öyküsü 1945'te İstanbul'da "*Yerek inger eink*" [Üç Arkadaştık] adıyla *Jamanak* gazetesinde yayımlandı. Daha sonra çeşitli gazete ve dergilerde öyküleri, makaleleri yer aldı. Öyküleri yalın dili ve gerçekçi temalarıyla ilgi çekti. İstanbul Ermeni edebiyatının önde gelen realist yazarlarından olan Biberyan, çevresindeki olaylara bir aydın duyarlılığıyla yaklaşır, dile getirilemeyen gerçekleri cesur ve kuvvetli kalemiyle gözler önüne serdi. Hatta dünya görüşleri farklı olsa da, haksızlığa uğradığına inandığı bir rahibin yanında tutum alarak, bir insan hakları savunuculuğu örneği sergiledi.

Romanlarında, öykülerinde ve gazete makalelerinde her kesimden insanı rahatça yansıtmayı başardı. Fabrika işçileri, dar gelirli memurlar, küçük dükkân sahipleri onun öykü ve romanlarının başlıca kahramanı oldular. Yapıtlarında birey-toplum çatışmasını işleyen Biberyan, öykülerinde de hep toplumsal sorunlarla boğuşan insanları anlattı. 1970'te *Jamanak* gazetesinde 294 gün tefrika halinde,

ölümünden birkaç hafta önce ise kitap olarak yayımlanan ve onun başyapıtı sayılan *Mırçünneru verçaluyısı* [Karınca- ların Günbatımı] adlı romanı, bir ailenin adım adım yok olu- şunun hikâyesi eşliğinde, yakın geçmişe ayna tutan drama- tik bir kronoloji gibidir. Bu yapıtına, yazarın ölümünden sonra Eliz Kavukçuyan Ödülü (Paris) verildi.

Kolay iletişim kurulamayan, zor bir insan olduğu söy- lenen Zaven Biberyan'ın, yazarlığının yanı sıra, amatör olarak yaptığı resim ve heykelcikler, Büyükkada tutkunlu- ğu, hatta –geçim amacıyla da olsa– bir ara eşiyile birlikte oyuncak yapımcılığına soyunması, onun sanatçı ruhunun fazlaca bilinmeyen yansımaları olsa gerektir.

Ülser hastalığına yakalanan Biberyan uzun süren, sı- kıntılı bir hastalık döneminden sonra 4 Ekim 1984'te ya- şama veda etti ve Şişli Ermeni Mezarlığı aydınlık bölümü- ne gömüldü.

Yüreğindeki dost sesi, gözlerindeki buruk bakışı du- yumsatmak istercesine, ardında Ermenice ve Türkçe yapıt- larını, Türkçe ve Ermenice edebi çevirilerini birer yadigâr olarak bıraktı.

S U N U Ş

Zaven Biberyan ya da Çilekeşlik

Marc Nichanian

Şimdi kesin bir dille söyleyebiliriz: Zaven Biberyan, 20. yüzyılda Ermenicenin en büyük yazarlarından biriydi. Müstesna bir romancı ve büyük bir entelektüeldi.

Ama bunu neden ancak “şimdi” söyleyebiliyoruz? Evvela bunu açıklamalıyız. Yazarın çileli bir yol olan hayatıyla orantılı olarak, mecburen, sancılı bir açıklama olacak. Zaven Biberyan, onu pek tanımayan ve ondan bir “yaşamöyküsü” bekleyen Parisli muhabir Hrant Paluyan’a 1962’de yazdığı bir mektupta bu çilekeşlikten bahseder (bu mektup, Sevan Değirmencian tarafından, Biberyan’ın *Mırcünneru Verçaluy-sı* [Karıncaların Günbatımı, Türkçesi: *Babam Aşkale’ye Gitmedi*] adlı romanının Ermenice ikinci baskısında yayımlanmıştır). 1921’de İstanbul’da doğan Biberyan’ın çocukluğu Kadıköy’de geçti. Fransız lisesi Saint-Joseph’te öğrenim gördü ve kendi ifadesiyle “Fransız kültürü”yle yetişti. 1941’de, Anadolu’daki çalışma kamplarına gönderilen özel taburlarda (*Nafia taburu*) hizmet etmek üzere askere alınan nesildendi. 1915’te amele olarak çalıştırılan ve ardından sistematik olarak imha edilen Ermeni askerlerden müteşekkil alaylar, neredeyse çeyrek yüzyıl sonra hazin bir şekilde hortlamıştı sanki. Kırk iki aylık “hizmet”ten sonra 1945’te İstanbul’a döndü ve Ermeni basınında çalışmaya başladı. Sonunda

kararını verdi: Ermenice yazan bir yazar olacaktı (Fransızca değil, halbuki yeniyetmeliği boyunca yalnız Fransızca yazmıştı). Başlangıçta, makaleler ve siyasi yazılar kaleme alan bir gazeteciydi. 1946'da, o dönemde Türk basınındaki şiddetli Ermeni karşıtı yayınlara itiraz etmek üzere yazdığı makaleleri nedeniyle hapse atıldı. Biberyan, yazarlığının yanı sıra siyasi bir faaliyet içindeydi. Sosyalist çevrelerle yakın ilişki halindeydi. 1960'lı yıllarda ise Türkiye İşçi Partisi saflarında aktif siyaset yapacaktı. Siyasi yazıları nedeniyle tekrar yargılanan, toplumun dışına itilen, İstanbul'da herhangi bir iş bulması engellenen Biberyan, 1949'da yurdunu bırakıp gitmek zorunda kaldı ve Beyrut'a yerleşti. Orada bazı Ermenice gazeteler için çalıştı ve 1953'te İstanbul'a dönünceye kadar sefalet içinde yaşadı. O dönemle ilgili olarak, diaspora entelektüellerine karşı derin bir güceniklik kaldı içinde. 1962'deki mektubunda onların "cafcaflı söylemi"ni ve "şovenizm"ini ifşa etti. Edebiyat hayatı, esasen 1953'te Beyrut'tan döndükten sonra başladı. Üç roman yayımladı: 1959'da *Lıgırdadzı* (Sürtük, Türkçesi: *Yalnızlar*), 1962'de *Angudi Siraharner* (Meteliksiz Âşıklar) ve *Mırçünneru Verçaluysı* (Karıncaların Günbatımı, Türkçesi: *Babam Aşkale'ye Gitmedi*). Bu sonuncusu, ilkin tefrika halinde *Jamanak* gazetesinde yayımlandı. 1984'te, yazarın öldüğü yıl, kitap olarak basıldı. *Dzovi* (Deniz) adlı öykü kitabı 1962'de çıktı.

Lıgırdadzı adlı romanının Türkçe çevirisi (*Yalnızlar*) 1966'da yayımlandı. *Mırçünneru Verçaluysı* da Türkçeye çevrildi, ama daha yakın bir tarihte (*Babam Aşkale'ye Gitmedi*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 1998). Biberyan'ın 1962'deki mektubunda bizzat verdiği bilgilere bakılacak olursa, *Yalnızlar*'ın başta "Türkçe olması öngörölmüş" (bu da demektir ki Biberyan, romanın ilk versiyonunu Türkçe yazdıktan sonra Ermenice

yeniden yazmış); yazar daha sonra film senaryosu haline getirmiş. Türkiye'deki sansür kurulunun müdahalesi üzerine film hiç çekilememiş. "Ahlaka mugayir ve halkın huzurunu bozucu" olduğu sonucuna varılmış. Aynı şey *Meteliksiz Âşıklar*'ın da başına gelmiş.

Edebiyatçı, siyasi aktivist, gazeteci, makale yazarı, romancı, çevirmen (ömrünün sonuna doğru, Maksim Gorki'yi ve Gustave Flaubert'i Türkçeye çevirmiş, Ermeniceye değil) Biberyan, bunların hepsiydi ama şimdiye kadar gösterdiğimiz her şey onun yaşantısının –kamusal ve özel yaşantısının– başta söylediğimiz gibi, neden bir "çilekeşlik" olduğunu hiçbir şekilde açıklamıyor. Doğrusu, Hrant Paluyan'a yazdığı mektup, Ermeni çağdaşlarına karşı derin bir gücenikliği ifade ediyor. Nitekim şöyle yazıyor: "Türkçeye çevrilen romanlarım muhtemelen yayımlanacaktır. Ama, açıkçası, şunu itiraf edeyim ki Ermenice yazmaya başlamış olduğuma bugün pişmanım. Yirmi yaşındayken, Ermeni bir yazar olmak ne demek bilseydim, 'Mademki Ermeni'yim, Ermenice yazmalıyım' demez, Fransızca yazmaktan asla vazgeçmezdim." O halde, neden böyle demiş? Kalemikle geçinemiyordu elbette. Ama buradaki mesele kesinlikle bu değil. İstanbul'daki Ermeni cemaatince sevilmiyordu elbette. Edebiyatı anlaşılmıyordu, siyasi duruşu da o dönemde (ve bugün bile) İstanbul, Beyrut ve başka yerlerdeki Ermeniler arasında hâkim olan muhafazakâr çevrelerin gözüne sevimli görünmesini hiç mi hiç sağlamıyordu. Gerçekte, İstanbul'un ötesinde, neredeyse hiç tanınmıyordu. Tanınması ve kabul görmesi için, siyasi dostluklarının sınırlı çevresinin ötesinde en azından bir aracı istasyon, onun sesini çoğaltıp yayacak bir araç, eleştirel bir ses lazımdı. Gerçek şu ki, Zaven Biberyan'ın ismi Ermeni diaspo-

rasında ancak ölümünden sonra ağızdan ağıza dolaşmaya başladı. Bunun olabilmesi için yeni bir okur nesli gerekiyordu. Kitapları Fransızcaya çevrildi. Ve Ermeni dünyası, yavaş yavaş, onun roman dilinin ne kadar göz kamaştırıcı, biricik, benzersiz olduğunun farkına vardı. Gerçekten de Ermeni dünyası, onun eserlerindeki gibi, kendini açıkça belli eden böyle bir zekâ, böyle bir dil hâkimiyeti, böyle bir trajik kudret görmemişti hiç. Ne var ki, tanındığını, değerinin bilindiğini görmeye yazarın ömrü yetmedi.

O halde, demek istediği bu muydu? Eğitilmiş okurlar, ilerici okurlar, Batı edebiyatıyla haşır neşir olarak yetişmiş okurlar mı bekliyor, umuyordu? Ermeni dünyasının ona temin edemeyeceği şeyleri mi? Şüphesiz. Ama acaba mesele hakikaten seçim meselesi miydi, Ermeni dilini seçmek-tense Fransız dilini seçmek miydi? Aksine, seçim meselesi idiyse, güceniğini dile getirmek, mümkün olan her yolla bunu haykırmak, *çöküşü*, yani kamusal hayatı ile özel hayatının, birbiri vasıtasıyla, birbiri yüzünden çöküşünü içeriden tasvir etmek için Ermenice yazmayı seçmemiş miydi?

Şu halde, bu adamın “çilekeşlik”ini romanlarında okumalıyız. Demin sözünü ettiğim çöküş, aileden başlar. Bu yazarın bütün romanları ailevi çözülmeyi, aile fertlerini birleştiren ve karşı karşıya getiren korkunç nefreti çeşitli derecelerde tasvir eder. Biberyan, aile içi şiddetin usta ressamıdır. *Meteliksiz Âşıklar*'da bu şiddet sinizme, horgörüyle sınırlıdır. *Babam Aşkale'ye Gitmedi*'de, karşılıklı birbirini yok etmeye ve deliliğe varır. Her seferinde, ana karakter–yazarın bir replikası– bu cehennem yolculuğunun aciz seyircisidir. Keza her seferinde, çerçeve mutlak surette çağdaştır: savaş sonrası Türkiye Cumhuriyeti toplumu, arka planda azınlık topluluklarına dayatılan baskıcı uygulama-

ların sonuçları, bunun yanı sıra daha genel olarak paranın hükümdarlığı, küçük burjuva çevrelerin güçlenmesi, nasıl olursa olsun, dur durak bilmeden zenginleşmek dışında bir gelecek tahayyülünün hepten yokluğu. Şurası açık ki Biberyan da, entelektüel olarak, bu kapana kısılmıştı. Bundan ancak roman yazma veya komünist ütopya yoluyla kurtulabiliyordu. İşte bu nedenle Biberyan'ın romanları mutlak surette karanlıktır. Roman yazma ve komünist ütopya aynı dünyanın parçası olamazlar. Biri, diğnerinin bir nevi tersidir.

Bununla birlikte, bir kere, tek bir kere, ütopya ve yazı buluşmuş, birbirine eklemlenmiştir: *Meteliksiz Âşıklar* romanının son sayfalarında. Bu âşıklar, eğer kendilerine o imkân verilseydi, hasılı ütopyanın içine dalabilselerdi çok mutlu olabilirlerdi. Nitekim, romanın son sayfalarında, siyasi ütopya, aniden mümkün hale gelen bir insan kardeşliği şeklinde, gerçekten de kendini gösterir. Yazarın romanlarında iyiliğin bahşedildiği yegâne andır, gökyüzünün aydınlandığı yegâne an. “İnsan kardeşinin kalp atışlarını dinlemenin hazzı yeni bir şeydi kendisi için. Uzaktan, birlikte atan kalpler... Farklı bir tatmin duygusuydu bu. Norma'yla birlikteyken tattığı mutluluktan farklıydı. Yabancı insanlarla kol kola olmanın mutluluğu, huzur ve güç veriyordu. Laz koluna girmişti, işte. Kalbi ona karşı sevgiyle doldu. Uzaktaki ormana baktı. Ormandan korkmadı. Etrafın ıssız olmasından endişeye kapılmadı... Büyük bir güven duygusu sardı benliğini. Bu denli mükemmel bir mutluluğu, insan olmanın, özgür olmanın mutluluğunu altı aydır tatmamıştı.” (Ermenice orijinal metinde s. 180-181, Türkçe çevirisinde s. 214). Kesinlikle inanılması güç bir bölümdür bu. Biberyan'ın tekmil eserinde eşi benzeri yoktur. Bu noktada,

bir kaza olmuştur. Korkunun, azabın romanına bu bölüm asla girmemeliydi. İnsan kardeşliğine dair komünist ütopya roman yazımında asla kendine bir yer bulmamalıydı. Tabii Biberyan bunun böyle olmasını bir kereliğine, tek bir kereliğine istemediyse: Sırf kardeşlik ütopyasını dile getirmek için –elbette zıddından yola çıkarak– bir roman çatısı kurmayı istemediyse. İşte bundan dolayıdır ki, bu romanın büyük kısmını kaçınılmaz olarak kardeşliğin zıddı işgal edecektir. Peki ama kardeşliğin, adeta tarihin derinliklerinden gelen bu siyasi mitosun zıddı tam olarak nedir? Birazdan bu soruya cevap vermeye çalışacağız.

Biberyan'ın son romanı *Babam Aşkale'ye Gitmedi*'de [Karıncaların Günbatımı], ütopyanın sızabileceği hiçbir aralık yoktur. Hasılı, Biberyan romanda ütopyaya kapıları kapatmıştır. “Karıncalar”ın kendi kendini yok etmesinin mantığını sonuna kadar zorlamak istemiştir, içpatlamayla kendi üzerine çöken bir dünyanın mantığını. Maddi bir dünya değildir bu. Kolektif bir dünyadır. Psişik bir dünyadır. Ve bu dünyanın çöküşü, elbette, “psikoz”dur. Bu kelime romanda bir kere kullanılır: Anadolu'nun ücra köşelerine kaçmış olan Baret, İstanbul'a döner, yakınlarının arasına döner, yani Ermenilerin arasına. Ama bu, aynı zamanda “psikoz”a, genel psişik çöküşe döndüğü anlamına da gelir. Kitabın sonuna doğru, bir konuşma esnasında, “felaket” (Ermenice, *ağed*) sözünü duyunca uyuşukluktan sıyrılan Baret aniden uyanır, herkesin endişe ve sabırsızlıkla beklediği bir sonraki “felaket”tir bahsi geçen. Sabırsızlıkla beklerler, çünkü buna alışmışlardır, çünkü felaket olmaksızın yaşamazlar. Ve işte psikoz: “Onda tatsız bir his uyandıran şey, şuydu: Dinledikçe, genel psikozun derinlere gömülmüş kılcal damarları yeniden canlanıyordu içinde. Bütün

o yıllar [herkes ve her şeyden uzaklaştığı ve gönüllü olarak Anadolu'ya sürgüne gittiği yıllar] boyunca Ermeni olmanın ne anlama geldiğini unutmuştu şüphesiz. Şimdi hatırlamaya ve ilk sarsıntıyı atlatır atlatmaz, bunun ne anlama geldiğini anlamaya başlıyordu. İstemedi, yine Ermeni kimliğine bürünüyordu... 'Ermeni olmama'nın daha iyi olduğunun farkına varıyordu. Ancak, Ermeni olmamak imkânsızdı." (Ermenice orijinal metinde s. 502-503'). Burada, hemen, Biberyan'ın 1962'deki mektubunda *seçimle* ilgili söylediklerini duyar gibi oluruz. "Geri gelmemek" imkânsızdır. Bu, ahlaki bir mecburiyet değildir kesinlikle. Bir kaderdir. Ailenin –biyolojik ailenin veya ulusal ailenin, aynı şey– genel çöküşü her ne sebeple olursa olsun vuku bulduğunda bundan kaçılmaz. Bu yüzden de geri gelmeyi *seçmek* gerekir, *başka hiçbir olası seçim olmadığı halde*. Çilekeşliğin başlangıcı budur işte. Üstelik, daima, bu bir çeviri meselesidir. Psikoz başka bir dile çevrilebilir elbette, bu da "geri gelmek" in başka bir yolu olacaktır. Romancının kendisi, psikozu *kendi diline* çevirmeyi seçer. Gerçekte, bundan daha fazlasını yapar. Geri dönmekle, yakınlarına, halkına seslenir, onlara bir zorunluluk sunar. Onlara şöyle der: Çevirmek *gerek*. Şöyle der: Felaketi kendi diline çevirmek *gerek*, psikozu psikozun diline çevirmek *gerek*.

Ama o zaman, şunu düşünürüz: Psikozu yazıya dökmek kendisi de çevrildiğinde, Türkçe veya Fransızcaya

* Romanın tefrika olarak basımında yer alan bu cümleler, 1984'te yayımlanan kitapta, muhtemelen siyasi kaygılarla, çıkarılmıştı. Aras'ın 1998'de yayımladığı Türkçe çeviri de 1984 baskısından yapıldığından bu bölüme yer vermiyordu. 2007'de yaptığımız Ermenice basımla roman ilk defa kitap olarak eksiksiz yayımlanmış oldu. Bundan sonra yapılacak Türkçe baskılarda da bu cümleler yer alacak. [ed. n.]